

พุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : แนวคิด พัฒนาการ อัตลักษณ์สำคัญ
ของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

BUDDHIST ART IN THE NORTHEAST: THE CONCEPT OF DEVELOPING IDENTITY
OF BUDDHA IMAGES IN THE NORTHEAST*

อดุลย์ หลานวงศ์, พระภาณุวัฒน์ จันทวตโน (จันทาพูน),
พระมหาภิรัฐภรณ์ อัสมาลี (พันทาวา), วิรัตน์ ทองภู
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
Adun Lanwong, Phra Panuwat Juntawattano (Juntapoon) ,
Phramahapiratkorn Angsumalee (Punnawa), Wirat Thongphu
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand
E-mail: Threekingdome28@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและพัฒนารูปแบบของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้การเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสาร งานวิจัยและข้อมูลภาคสนามโดยกำหนด 5 พื้นที่ ในภาคอีสาน 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ หนองคาย สกลนคร และจังหวัดอุบลราชธานี จากผู้ให้ข้อมูลจำนวน 65 รูป/คน

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดพุทธศิลป์ เกิดขึ้นในยุคพุทธกาลเน้นประโยชน์การใช้สอยเป็นสำคัญ และมุ่งพัฒนาที่ตัวบุคคลเป็นหลัก จึงปรากฏพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมที่เป็นส่วนของอาคาร สถานที่เท่านั้น ต่อมายุคหลังพุทธกาลจึงปรากฏประติมากรรมกล่าวคือพระพุทธรูป เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะได้รับอิทธิพลความเชื่อจากชาวกรีกที่นิยมสร้างรูปเคารพแทนเทพเจ้าที่ตนนับถือ พระพุทธรูปนั้นเริ่มแพร่หลายกระจายในยุคที่มีพระสาวกเข้ามาประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระเจ้าอโศก และการติดต่อทางการค้า จนเป็นที่นิยมหล่อหรือปั้นขึ้นพร้อมกับการมีอารามในภูมิภาคต่างๆ ในประเทศไทย พัฒนาการของพระพุทธรูปหลังจากนั้น ยุคขอมรุ่งเรืองในพื้นที่ได้มีการแกะสลัก หินทรายเป็นพระพุทธรูปปางต่างๆ และมีการสร้างปราสาทเป็นศาสนสถานเพื่อใช้ในการประกอบพิธี ต่อมาบางแห่งได้เปลี่ยนแปลงจากลัทธิความเชื่อเดิมเป็นพระพุทธศาสนาบ้างก็มี ในยุคล้านช้างได้มีการสร้างพุทธศิลป์ไว้มากมาย

อัตลักษณ์สำคัญของพระพุทธรูป ในแถบภูมิภาคอีสานถูกแบ่งออกเป็น 3 ยุค คือ ทวาราวดี ขอม และล้านช้าง ซึ่งปัจจุบันศิลปะที่ทรงอิทธิพล และได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันคือพุทธศิลป์แบบล้านช้าง เนื่องด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ มีวัฒนธรรมเดียวกันกับชาวลาว ทำให้ค่านิยม จารีตประเพณีมีความยึดโยงกับพุทธศิลปกรรมแบบล้านช้างการเรียนรู้พุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เบื้องต้นต้องทำความเข้าใจใน

*ได้รับบทความ: 2 ต.ค. 2563; แก้ไขบทความ: 25 ธ.ค. 2563; ตอรับตีพิมพ์: 28 ธ.ค. 2563

ประวัติศาสตร์ และบริบทภูมิภาคอีสาน ซึ่งมีหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาครอบครอง อย่างเข้าสู่ยุครัตนโกสินทร์ยังพบว่าชาติพันธุ์ที่ยังคงอยู่ในภูมิภาคอีสาน ยังคงเป็นชาวล้านช้างเดิม แต่อยู่ในเขตแดนของประเทศไทยทำให้ศิลปะไทยเข้าไปมีอิทธิพลแทนพระพุทธรูปแบบล้านช้าง

คำสำคัญ : พุทธศิลป์; แนวคิดพุทธศิลป์; พัฒนาการพุทธศิลป์; อัตลักษณ์พระพุทธรูปภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Abstract

The purposes of this research were 1) to study the concepts and development of Buddhist arts in the Northeastern region 2) to study the important characteristics and the learning of Buddhist arts in the Northeastern region, and 3) to study the value and the influences of important Buddhist arts in the Northeastern region. This research was a qualitative study collecting data from both research papers and field data. 5 areas in 5 provinces in the Northeastern region were selected including Khon Kaen, Kalasin, Nong Khai, Sakon Nakhon, and Ubon Ratchathani. The data were collected from 65 monks/persons.

The results found that Buddhist arts created in the Buddha era importantly focused on the benefits and development of the individuals. Therefore, there were architectural Buddhist arts that were part of the buildings. Later in the post-Buddha era, sculptural Buddhist arts, Buddha images, were created because it was influenced by the belief of Greeks to create idols for respected gods. Buddha images were popular in the age that the Buddha's disciples came to proclaim Buddhism during the reign of King Ashoka and when there was a contact for trading until the casting of Buddha images was popular, along with the building of temples in various regions in Thailand. Development of the Buddha image at the time Khmer prospered, there was a sandstone carving of Buddha images in different manners. There was also a building of a castle as a place to perform rituals. After that, some of the places had changed their existing beliefs into Buddhism. In the Lan Xang era, several Buddhist arts were created,

Important identity of Buddha In the Isan region, it was divided into 3 eras, Thawaravadi, Khmer and Lan Xang. And has been inherited until the present is the Lan Xang Buddhist art Due to the ethnic groups that live in It has the same culture as the Lao people, thus the traditional values are connected with the Lan Xang Buddhist art. Initial need to understand the history. And the Isan region context Which has many nationalities taking over Towards the

Rattanakosin period, it was found that the ethnic still in the Isan region Still the same Lan Xang people But within the border of Thailand, Thai art has become an influence instead of the Lan Chang Buddha.

Keywords: Buddhist arts; Buddhist art concepts; Buddhist arts development; Northeastern Buddhist identity

บทนำ

ในพระพุทธประวัติแต่เดิมนั้นชาวอินเดียสมัยโบราณไม่นิยมสร้างรูปเคารพ แต่จะสร้างอย่างอื่นเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งคตินิยมนี้เองที่คลอให้ชาวโยนกคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นในคันธารราฐเป็นปฐมในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ คือในระหว่าง พ.ศ. 365-383 และการสร้างครั้งแรกน่าจะเป็นตำริของพระเจ้าแผ่นดินมากกว่าของประชาชนทั่วไป จึงได้มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างนักปราชญ์ราชบัณฑิตว่าควรจะสร้างรูปของพระองค์อย่างไร จากนั้นคตินิยมการสร้างพระพุทธรูปจึงแพร่หลายเข้าสู่อินเดีย จนกระทั่งเกิดศิลปะแบบมอราวดิทางใต้ (พุทธศตวรรษที่ 7-8) ศิลปะแบบคุปตะ ซึ่งถือว่าเป็นยุคทองของศิลปะอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ศิลปะแบบหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 11-12) ศิลปะเหล่านี้ได้แพร่อิทธิพลให้แก่บรรดาประเทศต่างๆ แถบเอเชียอาคเนย์ ลังกา และหมู่เกาะอินโดนีเซีย ศิลปะแบบปาละ-เสนะ (พุทธศตวรรษที่ 14-18) เป็นศิลปะยุคสุดท้ายของอินเดียหลังจากนั้นต่างศาสนาก็เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ (กรมศิลปากร, 2544: 15)

ส่วนดินแดนสุวรรณภูมิหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น การสร้างพระพุทธรูปภูมินั้น เริ่มจากประชาชนในดินแดนดังกล่าวหันมานับถือพระพุทธศาสนา จนเกิดเป็นนครรัฐและอาณาจักรต่างๆ ซึ่งในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดีได้พบพระพุทธรูปแบบมอราวดิ คุปตะและปาละในภาคใต้และภาคเหนือของไทย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา บรรดานักโบราณคดีได้แบ่งยุคสมัยของพระพุทธรูปที่พบในประเทศไทยตามลักษณะศิลปะ คือ ศิลปะแบบทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อโยธยา และ รัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปแบบทวารวดีเป็นพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดและได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียมากปางต่างๆ ที่นิยมสร้างกัน ได้แก่ วิตรรกมุทรา (ปางแสดงธรรม) อภัยมุทรา (ปางประทานอภัย ปางห้ามสมุทร) ปางมารวิชัย ปางตรัสรู้ (ปางสมาธิ) พระอิริยาบถและปางที่นิยมสร้างน้อยกว่าที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้แก่ ปางถวายเนตร ปางประดิษฐานรอยพระบาท ปางประทับยืน ปางอุ้มบาตร ปางนาคปรก ปางลีลา (ซึ่งหมายถึงพระพุทธรูปเมื่อเสด็จลงจากดาวดึงส์) ปางไสยาสน์ (หรือไสยา ซึ่งมักสร้างขนาดใหญ่ ซึ่งหมายถึงพุทธประวัติตอนเสด็จสู่มหาปรินิพพาน) (วิเชียร แสนมี, 2559) สรุปได้ว่า พระพุทธรูปปางต่างๆ จะอยู่ในอิริยาบถหนึ่งใน 4 อิริยาบถ ได้แก่ นั่ง ยืน นอน เดิน ซึ่งร่วมปรากฏอยู่ในพุทธประวัติตอนพระพุทธรูปทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ที่ต้นมะม่วง ณ เมืองสาวัตถี

เป็นเวลานานมาแล้วที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทกับวิถีชีวิตของชาวอีสานทุกยุคทุกสมัยพร้อมกับพัฒนาการการสร้างสมอารยธรรม ตลอดระยะเวลาอันยาวนานมีผู้คนเข้ามาอาศัยและสร้างสมอารยธรรมขึ้นบนดินแดนแห่งนี้ล้วนผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา สิ่งที่ตามมาคือความศรัทธาที่สร้างสรรค์โบราณวัตถุสถาน สุนทอปปิธิกรรม หรือกิจกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมทั้งได้มีช่างทำพระพุทธรูปโดยใช้วิธีการต่างๆ เช่น การหล่อ การปั้น การแกะสลักไม่เป็นรูปพระพุทธรองค์ตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ ดังนั้น มูลเหตุแห่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีประวัติความเป็นมาพร้อมกับการแพร่ขยายของพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปมีมาถือเป็นเจดีย์ประเภทหนึ่ง ในจำนวนเจดีย์ 4 ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุเทสิกเจดีย์ และรูปสลักอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติ ก็จัดว่าเป็นอุเทสิกเจดีย์ พุทธเจดีย์สถานส่วนใหญ่สร้างขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดีย โดยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์ราชวงศ์โมริยะ พระองค์เป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 ของพระราชวงศ์ทรงครองราชย์อยู่ประมาณ พ.ศ. 270-311 ได้ทรงสร้างพุทธสถานขึ้นหลายแห่ง แต่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาขึ้น พระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปตามศัพท์คือ รูปเปรียบหรือรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้าไม่ใช่รูปเหมือนพระองค์ท่าน ซึ่งแต่เดิมในสมัยที่พระองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ยังไม่มีการสร้าง จนกระทั่งพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงเริ่มมีการสร้างถาวรวัตถุอื่นๆ นอกเหนือจากพระอารามหรือที่พักของพระสงฆ์ (กรมศิลปากร, 2544 : 14)

อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปในภูมิภาคอีสานที่นับวันจะเลือนหายไปจากการสร้างงานพุทธศิลปกรรมร่วมสมัย และขาดความสนใจเหลียวแลจากอนุชน ทำให้อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปในอีสานมีลักษณะอย่างพระพุทธรูปเชียงแสน สุโขทัย อุทุมพร และรัตนโกสินทร์ มากกว่าความงดงามที่สืบทอดมาแต่บรรพชนด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความต้องการศึกษา สืบค้น โดยยกเอาพระพุทธรูปสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ พระพุทธรูปพระลับ หลวงพ่อพระใส หลวงพ่อใหญ่อินแปลง หลวงพ่อองค์แสน พระพุทธรูปโคราชนคราย ทั้งนี้เจาะจงประเด็นศึกษาด้านแนวคิดการสร้างพระพุทธรูป พัฒนาการและอัตลักษณ์สำคัญของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและพัฒนารูปแบบของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พุทธศิลป์ : แนวคิด พัฒนาการ อัตลักษณ์สำคัญของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนามโดยใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสาน ดังนี้

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลในพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ งานวิจัย บทความ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด พัฒนาการ และอัตลักษณ์สำคัญของพุทธศิลป์ในพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ออกแบบสัมภาษณ์เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่านตรวจสอบความเหมาะสม
3. ลงพื้นที่วิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ หนองคาย สกลนคร และอุบลราชธานี เพื่อสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในพระพุทธรูป จำนวน 65 ท่าน
3. รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด พัฒนาการ อัตลักษณ์สำคัญของพุทธศิลป์ในพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
4. จัดสนทนากลุ่มกับนักวิชาการ 5 ท่าน เพื่อพิจารณา กลั่นกรองข้อมูลให้มีความถูกต้องและเหมาะสมตามหลักวิชาการ
5. สรุปผลการศึกษา และนำเสนอผลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธศิลป์ : แนวคิด พัฒนาการ อัตลักษณ์สำคัญของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยพบประเด็นคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและพัฒนการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พบว่า พุทธศิลป์ เป็นงานศิลปะที่ซึ่งศิลปินสร้างขึ้นเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา หรือสร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธรูป โดยเฉพาะที่เป็นงานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพเขียนฝาผนังโบสถ์ วิหาร งานประติมากรรม ได้แก่ พระพุทธรูป และงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ ศาสนสถานที่เป็นโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ สหุภ เติตยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรูป พุทธประวัติ พระธรรมคำสอน วิถีชีวิตชาวบ้าน สมัยพุทธกาลไม่ปรากฏหลักฐานว่า มีการก่อสร้าง พระพุทธรูปหรือสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์แต่อย่างใด มีเพียงพุทธศิลป์ที่เกิดจากอิทธิพล คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นสถาปัตยกรรม ที่สร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์สำหรับการใช้สอยเท่านั้น อีกประเด็นสำคัญคือ พบว่ามีการสร้างประติมากรรม พระสฤพหรือเจดีย์เกิดขึ้นแล้ว คือ หลังจากที่ทำการอุปนกิจศพพระพหียะเรียบร้อย แล้ว พระพุทเจ้าทรงรับสั่งให้สร้างสฤพหรือเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของท่านไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการบูชาและกายหลักการนิพพานของอัครสาวกในเวลาต่อมา

พระพุทธรูปสำคัญที่ได้พบในดินแดนภาคอีสานของไทยมีทั้งที่สร้างขึ้นในดินแดนแถบนี้กับส่วนหนึ่งมีการอัญเชิญเข้ามายังประเทศไทยโดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมากที่สำคัญคือเมื่อครั้งไทยรบชนะอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 3 ได้อัญเชิญพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของลาวจากนครเวียงจันทน์มาเป็นจำนวนหนึ่ง ส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปประดิษฐานตามหัวเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ หนองคาย นครพนม เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งได้อัญเชิญลง

มายังกรุงเทพฯ ตัวอย่างเช่น พระบาง พระใส (สายน์) พระเสริม พระแสน พระแซกคำ พระอรุณ เป็นต้น โดยพระใส (สายน์) พระเสริม และพระแสน ประดิษฐานที่วัดปทุมวนาราม พระแสนอีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดหงส์รัตนาราม ส่วนพระอรุณประดิษฐานที่วัดอรุณราชวราราม สำหรับพระเสริม พระแสน ซึ่งประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามนั้นเป็นฝีมือช่างล้านนาในสกุลช่างแถบเมืองเชียงรายและเชียงใหม่

2. อัตลักษณ์สำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อัตลักษณ์สำคัญของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยพบพระพุทธรูปโบราณ ศิลปะทวารวดี ในแถบจังหวัดกาฬสินธุ์ ชัยภูมิ มหาสารคาม อุบลราชธานี เป็นต้น พร้อมจารึกอักษรปัลลวะ ซึ่งเป็นอักษรแบบอินเดียตอนใต้ต่อมาได้พัฒนาเป็นอักษรขอม อักษรขอมมีข้อสังเกตว่าพระพุทธรูปสมัยต่อมาที่ถูกค้นพบในภูมิภาคนี้ คือพระพุทธรูปศิลปะขอม พุทธลักษณะมีความคล้ายกับศิลปะทวารวดีและถูกพัฒนาลักษณะมาตามลำดับ เมื่อหมดยุคขอมเรื่องอำนาจ ขนชาติที่เข้ามาครองพื้นที่ส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย คือพวกไทลวาล้านช้างซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท และนับถือผีฟ้าผีดินตามบรรพชน จากนั้นจึงปรากฏมีศิลปะกรรมแบบล้านช้างมากมาย รวมถึงพระพุทธรูปที่แต่เดิมพวกขอมนิยมใช้หินแกะสลัก ก็เปลี่ยนเป็นทองแดง สำริด ทองเหลืองแทน พุทธลักษณะก็มีความต่างออกไปคือ พระพักตร์เรียวแหลม พระโอษฐ์เล็กเรียว แยมพระสรวล พระเนตรรีเล็ก เป็นพระศกแหลมยาว พระเกศมาลาเปลวเพลิง พระกรณใหญ่ยาวแนบพระเศียร พระหัตถ์ยาว นิ้วเสมอกันพระวรกายตั้งตรง ยาว ฐานพระพุทธรูปสูงใหญ่ ส่วนใหญ่แยกประกอบได้กับองค์พระพุทธรูป พระพุทธรูปที่พบในภูมิภาคอีสาน แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มช่างหลวง และกลุ่มช่างพื้นบ้าน กลุ่มช่างหลวงส่วนใหญ่สร้างจากนครหลวงเวียงจันทน์ และหลวงพระบาง ส่วนช่างพื้นบ้านชาวบ้านแต่ละพื้นที่ร่วมกันสร้างขึ้นเป็นพุทธบูชา

การเรียนรู้พุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เบื้องต้นต้องทำความเข้าใจในประวัติศาสตร์และบริบทภูมิภาคอีสาน ซึ่งมีหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาครอบครอง เริ่มจากยุคทวารวดี ยุคขอม ยุคล้านช้าง และยุครัตนโกสินทร์ ในยุคโบราณการสร้างพุทธศิลป์กรรมมักปรากฏเป็นสังฆวัสดุ หรือวัตถุธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ คือหินทราย หินแกรนิต ศิลปะเป็นต้น พระพุทธรูปส่วนใหญ่ได้รับแนวคิดจากคติมหายาน เรื่องพระโพธิสัตว์ตรีภย ปรากฏมีพระไภษัชยคุ พระอวโลกิเตศวร จำนวนมาก ต่อมาเมื่อชาวลาวล้านช้างได้อพยพเข้ามาเป็นเจ้าถิ่นคติแบบมหายานก็ถอยร่นกลับไปเป็นคติแบบเถรวาทที่เข้ามาแทนที่ พระพุทธรูปทำจากวัสดุสังเคราะห์คือทอง ทองแดง ทองเหลือง สำริด ผู้ศึกษาจะเข้าใจศิลปะล้านช้างมากขึ้นเมื่อเรียนรู้พุทธศิลป์แบบล้านนาไปด้วย เพราะศิลปะล้านนามีอิทธิพลต่อยุคทองของล้านช้าง ในสมัยพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชผู้มีพระชนนีเป็นชาวเชียงใหม่ ย่างเข้าสู่ยุครัตนโกสินทร์ยังพบว่าชาติพันธุ์ที่ยังคงอยู่ในภูมิภาคอีสาน ยังคงเป็นชาวล้านช้างเดิมแต่อยู่ในเขตแดนของประเทศไทยทำให้ศิลปะไทยเข้าไปมีอิทธิพลแทนพระพุทธรูปแบบล้านช้าง ที่มีพุทธลักษณะไม่งดงามโดยเฉพาะช่างพื้นบ้าน ศิลปะท้องถิ่นจึงถูกมองว่าล้าหลังและขาดการเหลียวแล ดังนั้น การศึกษาเรียนรู้พุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจบริบทสังคม

อภิปรายผล

การท้าวิจัยเรื่องพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : แนวคิด พัฒนาการ อัตลักษณ์สำคัญของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจจากการวิเคราะห์ข้อมูลหลายประเด็น จึงทำประเด็นที่น่าสนใจเหล่านี้เพื่ออภิปรายผล ดังนี้

1. แนวคิดและ พัฒนาการพุทธศิลป์ในภาคอีสาน ได้แก่ประดิษฐานที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแต่ในอดีตสมัยพุทธกาล ปรากฏมีสถาปัตยกรรมตามหลักฐานทางเอกสารชั้นต้น คือ พระไตรปิฎก เช่น การสร้างวัด วิหาร ศาลา กุฏิแล้วแต่เป็นบริโศกวัตถุ ใช้สอยในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์ ที่จะปรากฏมีปูชนียวัตถุสำหรับเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงไตรสรณาคม ก็จะปรากฏเป็นสถูป เจดีย์ เช่นกรณีของ พระพาหิยะทวารวดี พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พุทธศิลป์ในยุคปลายพุทธกาลจึงสอดคล้องกับหลักธรรมที่ว่าด้วยอุปารหุบุคคล (บุคคลผู้สมควรที่จะสร้างสถูปหรือเจดีย์บรรจุอัฐิไว้เพื่อเป็นที่ระลึกและกราบไหว้บูชา) ซึ่งมีผลต่อการสร้างพุทธศิลป์เพื่อการกราบไหว้บูชามากขึ้น การสร้างพระพุทธรูปสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องพระพุทธรูปของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556) ว่าพระพุทธรูปไม่ใช่รูปเหมือนของพระพุทธเจ้า แต่เป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปแต่ละสกุลช่างแต่ละสมัยจะมีความแตกต่างกันด้านรูปแบบไปบ้าง แต่พระพุทธรูปทุกองค์ล้วนแสดงถึงสัญลักษณ์สำคัญที่เรียกว่า มหาบุริสลักษณะ คือ ลักษณะของมหาบุรุษทั้ง 32 ประการ ซึ่งมีระบุในตำนานว่าเป็นลักษณะของพระพุทธเจ้า

2. อัตลักษณ์สำคัญพระพุทธรูปอีสาน

ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย พบว่ามีโบราณวัตถุ ที่บ่งบอกถึงการขยายตัวของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ศตวรรษที่ 8 ซึ่งในยุคแรกนั้นเป็นการนำเข้าลัทธิปฏิบัติของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสมัยพระเจ้าอโศก จนมาถึงยุคอมราวดีที่มีการสร้างพุทธศิลป์เชิงรูปธรรม จึงปรากฏมีหลักฐานพระพุทธรูปตั้งแต่ภาคใต้ ภาคกลางและภาคอีสานของไทย จากนั้นผู้คนที่อาศัยอยู่เดิมก็ได้ซึมซับเอาคำสอนศิลปกรรม พัฒนาอัตลักษณ์ของตนขึ้นมาพบว่า ชาตินี้คือ ชาวเขมรหรือขอม ในศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมาเมื่อขอมเสื่อมอำนาจและถอยร่นไปตั้งหลักแถบประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ชาตินี้ที่ยึดครองแถบอีสานจึงเป็นชาวลาวที่มีปัจเจกวัฒนธรรม จึงปรากฏพุทธศิลป์แบบล้านช้างแพร่หลาย การสร้างพระพุทธรูปในระยะแรก ไขว้สลับเป็นหิน ศิลาแกะสลักซึ่งถือเป็นสัจจะวัสดุ (วัสดุธรรมชาติ) นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับการสร้าง หรืออัญเชิญมาในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชโดยพบในแถบจังหวัดเลย หนองคาย หนองบัวลำภูและนครพนม เช่น หลวงพ่อพระใสวัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย รวมทั้งพระสุก พระแสน ซึ่งมีเอกสารกล่าวถึงว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระองค์เช่นกันพระองค์ยังได้สถาปนาวัดสำคัญวัดหนึ่งคือพระธาตุบังพวน เมืองหนองคาย ซึ่งมีการจำลองสัตตมหาสถาน เช่นเดียวกับวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ ที่สำคัญคือมีพระพุทธรูปขนาดปรกปูนปั้นประดับที่ถ้าสุวรรณคูหาอำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นต้น สอดคล้องกับแนวคิดของ สมบุญ บุนนาค (2544) ซึ่งกล่าวว่าพระพุทธรูปลาวที่มี

ประวัติว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชนั้น มีรูปแบบเฉพาะที่เกิดจากการผสมผสานระหว่าง พระพุทธรูปล้านนาและแบบล้านช้าง ส่วนหนึ่งอาจมีอิทธิพลบางประการของพระพุทธรูปอยุธยาแทรกอยู่บ้าง เล็กน้อย และที่สำคัญคือเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ หล่อด้วยสำริด และเป็นพระประธานของวัดทั้งนี้อาจ ได้รับแรงบันดาลใจมาจากล้านนาที่ช่วงก่อนหน้านั้นนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่น พระเจ้าแก้วต่อ วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่สร้างในสมัยพระเมืองแก้ว สอดคล้องกับแนวคิดของ สุวิน ท่องปั่น (2562) ได้ทำ วิจัยเรื่อง พุทธศิลป์ล้านช้าง: แนวคิด พัฒนาการ คุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม พบว่า ลักษณะของ พระพุทธรูปจะเป็นพระพุทธรูปปางนั่งสมาธิแบบหลวมๆ แสดงถึงการสร้างของช่างชาวบ้าน สำหรับพระพุทธรูปที่เป็นเอกลักษณ์ของล้านช้างที่พบในบริเวณนครจำปาสัก ซึ่งเป็นพุทธรูปมีลักษณะที่สำคัญ คือ พระพักตร์แสดง ถึงความสงบพระเนตรเหลือบลงต่ำ ริมพระโอษฐ์หนาพระโอษฐ์กว้างแสดงอาการยิ้มอย่างสงบ

องค์ความรู้จากการวิจัย

พุทธศิลป์จัดอยู่ในศิลปะสาขาจิตรศิลป์ และจัดเข้าในทัศนศิลป์ เพราะเป็นศิลปะที่เราสามารถเสพ สัมผัสความงามได้โดยทางประสาทตา พุทธศิลป์ ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหารหรือศาลาการเปรียญ พระสถูป พระปราสาท จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม พระพุทธรูปปฏิมาในอิริยาบถหรือปางต่างๆ ลวดลายปูนปั้น งานแกะสลักไม้บานประตูตกแต่งต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทประติมากรรม รูปภาพฝาผนังตามสถานที่ สำคัญต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทจิตรกรรม จัดเป็นวรรณศิลป์ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสส และวรรณกรรมนอกนิบาตของชาติพันธุ์นั้นๆ การสร้างพุทธศิลป์ไม่มีความตายตัวทาง สัญลักษณ์ รูปลักษณ์ และอัตลักษณ์ ขึ้นอยู่กับบริบทที่หลากหลาย เช่น ชาติพันธุ์ ค่านิยม อุดมคติ ความเชื่อ ดังจะพบเห็นได้จาก พุทธลักษณะของพระพุทธรูปแต่ละยุคสมัยมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด และสิ่งที่แน่ชัดกว่าสิ่งใดคือ พุทธลักษณะของพระพุทธรูปนั้น จะไม่เหมือนกับบุคคลทั่วไป จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปเป็น การสร้างรูปธรรมจากอุดมคติผนวกกับแนวคิดมหาปुरुสลักษณะที่มีอยู่เดิมในพระไตรปิฎก

พระพุทธรูปสกุลช่างลาวล้านช้าง เป็นพระพุทธรูปที่คงความนิยมของชาวอีสานมายาวนานจนถึง ปัจจุบัน อาจด้วยชาวอีสาน มีวัฒนธรรมเดียวกัน และรากฐานของศิลปะแบบล้านช้างได้มีมาแต่เดิมในแถบ ภูมิภาคนี้ จากหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ทำให้ชาวอีสานนิยมสร้างสถาปัตยกรรม ประติมากรรม แบบล้านช้างสืบมาถึงปัจจุบัน ศิลปะลาวในภาคอีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 24-25 โดยเฉพาะในช่วงพุทธ ศตวรรษที่ 25 มาจนถึงปัจจุบัน งานสร้างพระพุทธรูปส่วนใหญ่เป็นงานช่างพื้นบ้าน ซึ่งในที่นี้ ได้แก่กลุ่มช่าง หรือชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้นเองในแต่ละชุมชน แสดงให้เห็นว่าความเป็นงานช่างหลวงหรือความเป็น ศูนย์กลางนั้นหมดไปแล้ว ช่างพื้นบ้านได้สร้างงานของตัวเองขึ้น โดยใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ส่วนใหญ่คือ ปูนปั้นและไม้เป็นหลัก พระพุทธรูปขนาดใหญ่ ได้แก่ พระพุทธรูปประธาน จะเป็นงานก่ออิฐถือปูนหรือปูนปั้น พระพุทธรูปเหล่านี้ปรากฏอยู่กับชุมชนชาวลาวที่อาศัยอยู่โดยทั่วไป เพราะชุมชนต้องมีวัดเป็นศูนย์กลางทาง

ศาสนา และต้องมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเพื่อเป็นที่สักการบูชา ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปประธานที่วัดมหาธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หลังจากการได้วิจัยเล่มนี้เสร็จ ผู้วิจัยจึงเกิดความตระหนักดังนี้

1. การศึกษาเรื่องพัฒนาการพุทธศิลป์จำเป็นต้องอย่างยิ่งต่อความน่าเชื่อถือทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

2. รูปแบบพุทธศิลป์มีความเปลี่ยนแปลงตามค่านิยมของสังคมนั้นๆ ในแต่ละสมัย ควรอย่างยิ่งที่จะศึกษา พัฒนาต่อยอดให้มีรูปแบบเฉพาะ

3. การสร้างพระพุทธรูปปัจจุบันมีวัตถุประสงค์โน้มเอียงไปในการพาณิชย์ห่างจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา องค์กรสงฆ์ควรควบคุมเรื่องนี้อย่างจริงจัง

ข. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ศึกษาการสร้างศาสนสถานและปูชนียวัตถุ ตามพุทธประสงค์

2. ศึกษาการตีความพุทธศิลป์ในยุคปัจจุบัน

3. ศึกษาการใช้พุทธศิลป์เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรมของศิลปินไทย

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2544). *คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม*.

(พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมานันท์ จำกัด.

วิเชียร แสนมี. (2559). พัฒนาการในการสร้างพระเครื่องในภาคอีสาน. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์*. 33

(2), 73-88.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). *พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการ ละครความเชื่อของคนไทย*.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานันท์.

สมบุญ บุณทะวง. (2544). “พุทธศิลป์ล้านช้าง” ในความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา

ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่ล้นหลวงพระบาง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นพบุรี.

สุวิน ทองปั้น. (2562). พุทธศิลป์ล้านช้าง: แนวคิด พัฒนาการ คุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม. *วารสารธรรม*

ทรรศน์. 19(1). 203-214.